

A Comparative Analysis of the Rational Foundations of Self-Knowledge in Avicenna and Sydney Shoemaker

From Knowledge by Presence to Immunity to Error through Misidentification

Javad Heydarian¹ | Reza Reza zadeh² | Majid Ziaei Ghahnavieh³

1. PhD Student, Department of Islamic Philosophy and Kalam, Faculty of Theology and Islamic Sciences, Ilam University, Ilam, Iran. Email: javad.heydarian@gmail.com

2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Religions and Philosophy, Faculty of Literature and Foreign Languages, University Kashan, Kashan, Iran. Email: r.rezazadeh@kashanu.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Kalam, Faculty of Theology and Islamic Sciences, Ilam University, Ilam, Iran. Email: m.ziaei@ilam.ac.ir

Abstract

This study employs an analytic-comparative approach to reconstruct the rational foundations of self-awareness in the frameworks of Avicenna and Sydney Shoemaker, elucidating the source of "first-person privilege" in subject-involving judgments and its boundary with observational or mirror-based claims. The core issue is why subject-identification in statements like "I am in pain" is immune to misidentification errors, whereas in mirror judgments such as "I look pale"—which rely on visual reflection—this immunity weakens. The paper's aim is to articulate a two-level model of "presence/reference" and the "subject/content" mapping, demonstrating how "fundamental immunity of awareness-ownership" can be preserved as a precondition while "content fallibility" is explained as a validity condition. The method involves textual analysis of primary sources: on Avicenna's side, the theory of "knowledge by presence" and the "Flying Man" thought experiment ground "primitive presence" as the precondition for attention and judgment; on Shoemaker's side, "non-descriptive I-reference," the principle of "immunity to error through misidentification" (IEM), and "first-person authority"—with acknowledgment of judgment context-sensitivity—are examined. Findings reveal that the ontological level of presence provides the existential basis for "subject stabilization," while the logical-normative level of reference explains its linguistic-logical realization in subject-involving avowals. Thus, the "subject" remains immune to referential error, whereas the "content" (type, intensity, cause, or object of experience) remains evaluable and calibratable. The result is a demarcation of IEM's context-sensitive scope, avoidance of conflating ontological and semantic levels in self-awareness analysis, and criteria for assessing first-person claims across introspective, memory-based, testimonial, and mirror contexts.

Keywords: Avicenna, knowledge by presence, Sydney Shoemaker, immunity to error through misidentification (IEM), subject / content.

Introduction

In the famous thought experiment of the *Flying Man*, Avicenna argues that the human soul remains aware of its own existence even if all sensory data and bodily awareness are completely removed. This awareness is neither observational nor inferential; rather, it is a form of immediate presence in which the soul is directly present to itself (Avicenna, 1404a, pp. 301–305). Such self-awareness precedes all sensory cognition and conceptual articulation and functions as a condition for the possibility of subsequent knowledge. By contrast, in contemporary analytic philosophy, Sydney Shoemaker approaches self-

University of Tehran

awareness through an analysis of first-person judgments. He argues that in statements such as “I am in pain,” the pronoun “I” refers in a non-descriptive manner, thereby excluding the possibility of error through misidentification with respect to the subject of the state (Shoemaker, 1968, pp. 555–558). This paper proposes that the apparent divergence between these two approaches should be understood not as a theoretical conflict but as a difference in explanatory level. By distinguishing the ontological level of *presence* from the semantic–normative level of *reference*, the paper aims to avoid category mistakes in comparative studies and to provide a unified account of first-person privilege (Adamson & Benevich, 2018, pp. 147–164).

Research Findings

1. In Avicenna’s epistemology, *knowledge by presence* designates a mode of awareness in which the known is present to the knower without mediation. In self-awareness, this means that the soul does not stand in a subject–object relation to itself; rather, it is immediately present to itself. This primitive presence constitutes the condition for attention, cognition, and judgment (Avicenna, 1404a, p. 161). At this level, the fixation of the subject of awareness is pre-linguistic and ontological, while the body and sensory perception play a role only in the realization and regulation of experiential contents, not in grounding self-awareness itself (Kaukua, 2015).

2. Shoemaker’s distinction between the *subject-use* and the *object-use* of the first-person pronoun shows that IEM applies specifically to first-person judgments grounded in immediate experience. In such judgments, misidentification with respect to the subject is conceptually excluded, even though errors concerning the nature or description of the content remain possible (Shoemaker, 1963, pp. 94–96; Shoemaker, 1968, pp. 559–563). By contrast, in object-uses of “I”—such as memory-based, mirror-based, or testimony-dependent judgments—reference relies on external evidence, and immunity to error is correspondingly weakened (Shoemaker, 1968, pp. 560–567).

3. The two-level model of *presence/reference* demonstrates that it is possible to preserve immunity at the level of subject-ownership while acknowledging fallibility at the level of experiential content. On this view, the subject of experience is immune to misidentification, whereas content remains open to rational evaluation and context-sensitive calibration (Shoemaker, 1994c, pp. 291–314; Evans, 1982; Burge, 1996; Coliva, 2016). This framework enables a principled connection between Avicenna’s ontology of self-awareness and contemporary analytic accounts without reducing ontological presence to mere linguistic reference or inflating IEM into a claim of infallible self-knowledge (Black, 2013, pp. 66–87).

Conclusion

The main conclusion of this study is that the epistemic privilege of first-person judgments can be coherently explained only by clearly distinguishing between two conditions: the condition for the unity of the subject and the condition for the validity of linguistic judgment. The former is accounted for by the notion of presence or knowledge by presence in Avicenna’s philosophy, while the latter is explained through non-descriptive self-reference, IEM, and norms of first-person authority in contemporary philosophy of mind.

This distinction allows immunity in subject-identification to be combined with fallibility in experiential content and renders the scope of IEM context-sensitive and theoretically constrained (Shoemaker, 1968; Shoemaker, 1994c; Kaukua, 2020). Moreover, it prevents category mistakes in comparing observational criteria with first-person judgments and

University of Tehran

clarifies why reducing one level to the other undermines an adequate analysis of self-awareness (Magidor, 2012)

Cite this article: Heydarian, J., Rezazadeh, R., & Ziaei Ghahnavieh, M. (2026). A Comparative Analysis of the Rational Foundations of Self-Knowledge in Avicenna and Sydney Shoemaker: From Knowledge by Presence to Immunity to Error through Misidentification. *Philosophy and Kalam*, 58 (2), 549-573. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

Authors retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jitp.2026.404063.523655>

Article Type: Research Paper

Received: 12-Oct-2025

Received in revised form: 15-Nov-2025

Accepted: 4-Jan-2026

Published online: 2-Feb-2026

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل تطبیقی بنیادهای عقلانی خودآگاهی در فلسفه ابن سینا و سیدنی شومیکر از علم حضوری تا مصونیت از خطا به واسطه همانندسازی

جواد حیدریان^۱ | رضا رضازاده^۲ | مجید ضیائی قهنویه^۳

۱. دانشجوی دکترا، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. رایانامه: javad.heydarian@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه ادیان و فلسفه، دانشکده ادبیات و زبان های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه: r.rezazadeh@kashanu.ac.ir
۳. دانشیار، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. رایانامه: m.ziaei@ilam.ac.ir

چکیده

این پژوهش با رویکرد تحلیلی-تطبیقی، بنیادهای عقلانی خودآگاهی را در دو دستگاه ابن سینا و سیدنی شومیکر بازسازی می کند تا منشأ «امتیاز گفتار نخست شخص» در داورهای فاعلی و مرز آن با احکام مشاهده محور یا آینه ای روشن شود. مسئله این است که چرا در گزاره هایی مانند «من درد دارم» تعیین صاحب حالت از خطای همانندسازی مصون است، اما در موقعیت هایی مانند داور آینه ای «من رنگ پریده ام» که بر بازتاب بصری تکیه دارد، این مصونیت تضعیف می شود. هدف مقاله، صورت بندی الگوی دوسطحی «حضور/ارجاع» و نگاشت «صاحب/محتوا» است تا نشان دهد چگونه می توان هم «مصونیت بنیادی صاحب آگاهی» را در شرط امکان محفوظ داشت و هم «خطاپذیری محتوایی» را در شرط اعتبار تبیین کرد. روش، تحلیل متن محور منابع اصلی است: در سوی ابن سینا، نظریه «علم حضوری» و اندیشه آزمایی «انسان معلق» مبنای تبیین «حضور بدوی» به منزله شرط امکان التفات و داور است؛ در سوی شومیکر، «ارجاع غیرتوصیفی من»، اصل «مصونیت از خطای همانندسازی» (IEM) و «اقتدار شخص اول» با تصریح «بافت حساس بودن» داورهای، واکاوی می شود. یافته ها نشان می دهد سطح وجودی حضور، بنیان وجودشناختی تعیین «صاحب آگاهی» است و سطح منطقی-هنجاری ارجاع، سازوکار زبان شناختی-منطقی تحقق همان تبیین را در احکام فاعلی توضیح می دهد. بدین سان، «صاحب» از خطای ارجاعی مصون می ماند، در حالی که «محتوا» (نوع، شدت، علت یا متعلق تجربه) سنجش پذیر و نیازمند «کالیبراسیون معرفتی» باقی می ماند. نتیجه، مرزبندی دقیق دامنه بافت حساس IEM و پرهیز از خلط سطح وجودشناختی و معناشناختی در تحلیل خودآگاهی و هویت شخصی است و همچنین معیارهای عملی ارزیابی اعتبار احکام اول شخص در بافت های درون نگری، حافظه ای، گواهی و آینه ای را فراهم می کند.

کلیدواژه ها: ابن سینا، علم حضوری، شومیکر، مصونیت از خطای همانندسازی (IEM)، صاحب/محتوا.

استناد: حیدریان، جواد، رضازاده، رضا، و ضیائی قهنویه، مجید (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی بنیادهای عقلانی خودآگاهی در فلسفه ابن سینا و سیدنی شومیکر: از علم حضوری تا مصونیت از خطا به واسطه همانندسازی. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۸ (۲)، ۵۴۹-۵۷۳.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰

بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۲۴

پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۴

انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۱۳

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

حق چاپ و حقوق نشر برای نویسندگان محفوظ است.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jftp.2026.404063.523655>

مقدمه

مسئله خودآگاهی و امتیاز نخست‌شخص یکی از بنیادی‌ترین مباحث در فلسفه ذهن و معرفت‌شناسی است. پرسش اصلی این است که فاعل چگونه به حالات ذهنی خویش علم پیدا می‌کند و چرا برخی داورهای فاعلی^۱ مانند «من درد دارم»، برخلاف گزاره‌های ناظر به دیگران، از نوعی «مصونیت بنیادی فاعل آگاهی» برخوردارند (Shoemaker, 1968: 555-558). این داورهای ویژه که به «احکام نخست‌شخص»^۲ شهرت دارند، در نقطه مقابل احکام سوم‌شخص قرار می‌گیرند؛ زیرا در آنها، فاعل از موضع تجربه‌کننده، و نه مشاهده‌گر بیرونی، درباره حالت خود داور می‌کند (ibid, 1963: 82-90). در مقابل، احکام سوم‌شخص یا موقعیت‌های آینه‌ای^۳ نظیر «این من هستم»، شناسایی «صاحب حالت»^۴ نیازمند تکیه بر شواهد بیرونی و ادراک حسی است؛ امری که امکان «خطای همانندسازی»^۵ را پدید می‌آورد. به‌زعم شومیکر، داورهایی چون «من درد دارم» اساساً در معرض چنین خطایی نیستند، زیرا ضمیر «من» در این مقام یک ضمیر «غیرتوصیفی»^۶ است و نقش آن نه توصیف فاعل، بلکه ارجاع مستقیم و خوداشاره‌ای به اوست (ibid, 1968: 559-563). این تمایز شالوده نظریه معروف «مصونیت از خطای همانندسازی» یا TEM^۷ است. مطابق این نظریه، احکام فاعلی واجد «ساختار منطقی-زبانی»^۸ خاصی اند که در آن، فاعل در تعیین صاحب حالت نمی‌تواند خطا کند، هرچند در تعیین «محتوای حالت»^۹ (مانند نوع یا شدت تجربه) امکان خطا باقی است (ibid, 1963: 94-96).

۱. داورهای فاعلی (Agentive Judgments): داورهای نخست‌شخص که به‌طور مستقیم توسط صاحب تجربه در زمان حال انجام می‌شود (Shoemaker, 1968: 555-563).

۲. احکام نخست‌شخص (First-Person Judgments): گزاره‌هایی صادر شده توسط صاحب تجربه درباره حالات ذهنی خود است (Shoemaker, 1968: 555-559).

۳. موقعیت‌های آینه‌ای (Mirror Situations): وضعیت‌هایی که شناخت از خود بر مشاهده بازتابی متکی است. (Shoemaker, 1968: 560-563)

۴. صاحب حالت (Subject of Experience): فردی که حالت ذهنی را تجربه می‌کند، نه صرفاً توصیف. (Shoemaker, 1968: 555)

۵. خطای همانندسازی (Error of Misidentification): نوعی خطای ارجاعی که در آن فاعل، صاحب حالت ذهنی را به اشتباه تعیین می‌کند؛ مثلاً وقتی شخص در آینه می‌گوید «او درد دارد» در حالی که خودش را می‌بیند (Shoemaker, 1968: 555-558).

۶. غیرتوصیفی (Non-descriptive): ارجاعی که بدون ویژگی یا وصف بیرونی معنا دارد؛ مانند ضمیر «من» در «من درد دارم» (Shoemaker, 1968: 555-558).

۷. Immunity to Error through Misidentification: در آثار شومیکر (۱۹۶۳، ۱۹۶۸) بیان‌گر داورهایی است که فاعل در آن‌ها نمی‌تواند صاحب حالت را به‌غلط تعیین کند.

۸. ساختار منطقی-زبانی (Logical-Linguistic Structure): ساختاری که نشان می‌دهد ارجاع ضمیر «من» در احکام نخست‌شخص بر قواعد زبان و منطق استوار است نه توصیف یا مشاهده بیرونی. (Shoemaker, 1968: 555-558)

۹. محتوای حالت (Content of Mental State): آنچه در آگاهی تجربه می‌شود، مانند نوع، شدت یا علت تجربه؛ تمایز آن با «صاحب حالت» در تحلیل مصونیت معرفتی اساسی است (Shoemaker, 1994: 300-305).

شومیکر تبیین این مصونیت را نه در نظریه‌های «مشاهده درونی»^{۱۰} یا حس باطنی و الگوهای ادراکی آگاهی جستجو نمی‌کند، بلکه در «تحلیل زبانی-منطقی»^{۱۱} و «کارکرد نحوی-ارجاعی»^{۱۲} ضمیر «من». در این چارچوب، خودآگاهی نه معرفتی تجربی از خویش، بلکه قابلیت «هنجاری-زبانی»^{۱۳} است: فاعل از آن‌رو که صاحب حالت است، صلاحیت اظهار آن را دارد. از همین جاست که شومیکر نظریه‌های شهودگرایانه و ادراک‌محور را نقد می‌کند و به جای آنها از الگوی «غیرمشاهده‌ای-کارکردی»^{۱۴} دفاع می‌کند؛ الگویی که در آن، خودآگاهی از «پیوندهای علی-کارکردی»^{۱۵} میان «داشتن حالت» و «گفتن آن» حاصل می‌شود (ibid, 1994c: 291-314).

بر این اساس، «اقتدار شخص اول»^{۱۶} تنها تضمین می‌کند که فاعل در وضعیت عادی برای گزارش حالت خویش صلاحیت اصلی دارد، نه اینکه معصوم از خطاست. این مصونیت، «حساس به بافت»^{۱۷} است: در داوری‌هایی که بیشتر بر درون‌نگری متکی‌اند، مصونیت قوی‌تر است؛ اما هرچه داوری به حافظه، شواهد بیرونی یا موقعیت‌های آینه‌ای وابسته شود، امکان خطای همانندسازی افزایش می‌یابد (ibid, 1968: 560-567). از این‌رو مفهوم «کالیبراسیون معرفتی»^{۱۸}، یعنی سنجش شدت و دامنه مصونیت در بافت‌های گوناگون، اهمیتی اساسی پیدا می‌کند (ibid, 1994: 300-305).

در سنت فکری ابن‌سینا، مسئله خودآگاهی در افقی متفاوت اما ناظر به همین دغدغه بررسی شده است. در تمثیل مشهور «انسان معلق»^{۱۹}، نفس انسانی در حال تعلیق و بدون مدخل‌های حسی

^{۱۰} مشاهده درونی (Inner Observation / Introspection): نظریه‌ای که خودآگاهی را نوعی مشاهده ذهنی از حالات درونی می‌داند؛ مورد نقد شومیکر است (Shoemaker, 1963: 82-90).

^{۱۱} ساختار منطقی-زبانی (Logical-Linguistic Structure): ساختاری که نشان می‌دهد ارجاع ضمیر «من» در احکام نخست‌شخص بر قواعد زبان و منطق استوار است نه توصیف یا مشاهده بیرونی. (Shoemaker, 1968: 555-558)

^{۱۲} کارکرد نحوی-ارجاعی (Syntactic-Referential Function): نحوه ارجاع ضمیر «من» بر اساس نقش نحوی و کارکرد ارجاع در جمله، بدون توصیف (Shoemaker, 1968: 559-563).

^{۱۳} هنجاری-زبان (Normative-Linguistic): اعتبار و صلاحیت زبانی اظهارگری نخست‌شخص که به قواعد هنجاری زبان وابسته است (Shoemaker, 1994c: 291-295).

^{۱۴} غیرمشاهده‌ای-کارکردی (Non-observational Functional): تلقی‌ای از خودآگاهی که آن را فرآیندی کارکردی در زبان و عمل می‌داند نه مشاهده درونی (Shoemaker, 1994: 291).

^{۱۵} علی-کارکردی (Causal-Functional): رابطه میان داشتن حالت و گفتن آن به‌عنوان پیوند علی-کارکردی. (Shoemaker, 1994: 295)

^{۱۶} اقتدار شخص اول (First-Person Authority): امتیاز معرفتی فاعل در داوری درباره حالات درونی خود بدون نیاز به شواهد بیرونی (Shoemaker, 1994c: 291-314).

^{۱۷} افت‌حساس (Context-Sensitive): ویژگی داوری‌های اول‌شخص که اعتبارشان به زمینه (درون‌نگری، حافظه‌ای، یا آینه‌ای) وابسته است (Coliva, The Varieties of Self-Knowledge, 2016: 44-47).

^{۱۸} کالیبراسیون معرفتی (Epistemic Calibration): سنجش اعتبار داوری‌های اول‌شخص در بافت‌های مختلف. (Shoemaker, 1994: 300-305)

^{۱۹} انسان معلق (The Flying Man Thought Experiment): آزمایش ذهنی ابن‌سینا که در آن فرد معلق در هوا با انتطاع حسی، همچنان از وجود خویش آگاه است؛ نشانه‌ای از علم حضوری (ابن‌سینا، ۱۳۷۱: ۳۰۱).

از وجود خویش آگاه است (ابن سینا، ۱۴۰۴ الف: ۳۰۱-۳۰۵). این آگاهی نه از سنخ بازنمایی، بلکه نوعی «حضور بدوی»^{۲۰} و «آگاهی بدوی»^{۲۱} است؛ آگاهی‌ای بی‌واسطه که بر هر «خودآگاهی بازتابی»^{۲۲} تقدم دارد. ابن سینا این مرتبه را «علم حضوری»^{۲۳} می‌نامد: که در آن «صاحب تجربه»^{۲۵} و «محتوای تجربه»^{۲۶} در یک واقعه وجودی واحد حاضرند. از این رو «مصونیت»^{۲۷} در این سنت، بیش از آنکه معرفت‌شناختی باشد، «وجودشناختی» است.

در چنین وضعیتی، تمایز میان «خودآگاهی بدوی» و «خودآگاهی تحلیلی»^{۲۸} سربرمی‌آورد: نخستین سطح شرط امکان^{۲۹} هر التفات است، درحالی‌که دومی محصول بازتاب و تحلیل است. شومیکر نیز تمایزی مشابه میان «منِ فاعلی»^{۳۰} و «منِ مفعولی»^{۳۱} ترسیم می‌کند. مقایسه این دو نقطه نظر در دو سنت فکری نشان می‌دهد که در هر دو، «صاحب» در سطحی مصون و «محتوا» در سطحی خطاپذیر قرار دارد، اما جایگاه این دو سطح متفاوت است: ابن سینا

^{۲۰} حضور بدوی (Primitive Presence): آگاهی بی‌واسطه و غیربازنمودی از خویش، پیش از زبان یا داوری. (Adamson & Benevich, 2018: 150-153)

^{۲۱} آگاهی بدوی (Primitive Awareness): نخستین لایه خودآگاهی بدون تأمل یا بازتاب (Black, 2013: 5-8).

^{۲۲} خودآگاهی بازتابی (Reflective Self-Awareness): آگاهی از آگاهی خویش که همان مرتبه زبانی و استدلالی خودآگاهی است (Black, 2013: 2-6).

^{۲۳} علم حضوری: مفهوم آگاهی بی‌واسطه نفس به نفس و اثبت خویش نزد ابن سینا («إذا تخيل الإنسان نفسه وخلقهُ معلقاً في الهواء ... فإنه يعقل أنه نفس له وأنَّ له إصبعاً»؛ الاشارات، ۱۴۰۴ الف: ۳۰۵-۳۰۱) که سهروردی آن را در مقابل «علم حصولی» اصطلاح‌بندی و نظام‌مند نمود (حکمت الاشراف، منطق المشرقیین). شارحان معاصر این مفهوم را «علم حضوری» نامیده‌اند (Kaukua, 2015: 73-74; Adamson & Benevich, 2018: 150-158).

^{۲۴} ابن سینا در برهان «انسان معلق در فضا» خودآگاهی را مصداق علم حضوری می‌داند. هرچند سخنانش گاه با اصطلاحات حصولی سازگار است و خود از واژه «حضور» استفاده نکرده. نتیجه پژوهش با تحلیل مباحثات، این خودآگاهی را حضوری می‌خواند و ابن سینا را آغازگر جلب توجه فیلسوفان اسلامی به این سنخ علم می‌شمارد (شیدان‌شید و شیروانی، ۱۴۰۳: ۱۸۳-۲۰۴).

^{۲۵} صاحب تجربه (Subject of Experience): فرد صاحب حالت ذهنی یا تجربه که داوری درباره آن می‌کند. (Shoemaker, 1968: 559-563)

^{۲۶} محتوای تجربه (Content of Experience): خصوصیات و ماهیت تجربه ذهنی مانند شدت و علت آن. (Shoemaker, 1968: 559-563)

^{۲۷} مصونیت (Immunity): محافظت بنیادی در برابر خطای همانندسازی در تعیین صاحب حالت، بدون تضمین خطاناپذیری محتوایی. (Shoemaker, 1968: 555-558)

^{۲۸} خودآگاهی تحلیلی (Analytical Self-Awareness): آگاهی بازتابی و تحلیلی از حالات ذهنی. (Shoemaker, 1994: 291-314)

^{۲۹} شرط امکان (Condition of Possibility): پیش‌فرض وجودی یا منطقی برای امکان تجربه یا داوری. (Kant, 1781: A158/B197)

^{۳۰} منِ فاعلی (The Subjective «I» Agentive Self): «من» به‌مثابه صاحب‌کنش و آگاهی؛ نقطه آغاز مصونیت از خطای همانندسازی (Shoemaker, 1968: 555; Zahavi, 2014: 18)

^{۳۱} منِ مفعولی (The Objectified «Me» Reflexive Self): «من» در مقام ابژه مشاهده یا توصیف. همان سطحی که خطاپذیری محتوا در آن رخ می‌دهد. (James, 1890, vol. 1: 291)

مصونیت را در قلمرو «حضور» می‌داند و شومیکر در قلمرو «منطقی-هنجاری ارجاع»^{۳۲}. بدین سان، الگویی دوسطحی پدید می‌آید: «حضور» نحوه بودن آگاهی است و «ارجاع» نحوه گفتن آن (Adamson & Benevich, 2018: 153-156).

در نظرگاه ابن سینا، مفهوم «اَیْت»^{۳۳} و عبارت معروف او درباره «غیرالجسم بل غیر جسم»^{۳۴} نشان می‌دهد که نفس در تعریف غیرمادی است، اما در تحقق با بدن پیوند علی دارد. این پیوند را می‌توان در کنار تلقی شومیکر از «علی-کارکردی» بودن رابطه داشتن و گفتن مقایسه کرد. در هر دو، وحدت فاعلی نه به واسطه مشاهده، بلکه با حضور یا کارکرد زبانی تضمین می‌شود (Kaukua, 2015: 65-67).

این چشم‌انداز تطبیقی در بازخوانی استدلال مشهور «مرد نقاب‌دار»^{۳۵} نیز راه‌گشاست. ابن سینا در این استدلال تمایز میان «حیث اثبات»^{۳۶} و «حیث موضوع»^{۳۷} را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که ممکن است فردی «بداند» که زید را می‌بیند، اما «نداند» که پدرش را می‌بیند. این تمایز از «جهل موضوعی»^{۳۸} جلوگیری می‌کند و در سطح تحلیلی با تفکیک «صاحب/محتوا»^{۳۹} در فلسفه شومیکر متناظر است.

در نهایت، می‌توان ربط میان دو دیدگاه را چنین صورت‌بندی کرد: هر دو از خلط «معیارهای مشاهده بیرونی» بر «آگاهی درونی» پرهیز می‌کنند و این خلط را نوعی «خطای رده‌ای»^{۴۰} می‌دانند. هر دو دیدگاه مبنای اعتبار داورهای اول شخص را در وجودشناسی حضور یا قواعد هنجاری زبان، و نه در داده‌های حسی یا بازنمایی‌های تجربی، جستجو می‌کنند.

^{۳۲}. منطقی-هنجاری ارجاع (Logical-Normative Reference): ارجاع ضمیر اول شخص بر پایه قواعد منطقی و هنجاری زبان (Shoemaker, 1968: 559-563).

^{۳۳}. اَیْت (Anniyya / Ipseity): آگاهی از وجود خاص خود؛ تجربه «من هستم» (ابن سینا، ۱۳۷۱: ۳۰۱).

^{۳۴}. عبارتی کلیدی از شفا (النفس، ص ۳۰۱) که استقلال تعریفی نفس از بدن را بدون نفی تعلق وجودی آن نشان می‌دهد.

^{۳۵}. مرد نقاب‌دار (Masked Man Argument): مثال منطقی ابن سینا برای تمایز «حیث اثبات» از «حیث موضوع» (ابن سینا، ۱۴۰۴: ۱۴۷؛ ۲۰۲۰: 2-4). (Kaukua, 2020: 2-4).

^{۳۶}. حیث اثبات (Aspect of Evidence): نحوه دانستن یا اثبات یک امر؛ تمایز روش شناخت از موضوع. (Kaukua, 2020: 2-4).

^{۳۷}. حیث موضوع (Aspect of Subject-Matter): آنچه آگاهی بدان تعلق می‌گیرد، نه شیوه شناخت آن. (Kaukua, 2020: 2-4).

^{۳۸}. جهل موضوعی (Ignorance of Subject-Matter): نادانی نسبت به شیء مورد شناخت؛ در مغالطه مرد نقاب‌دار کاربرد دارد (ابن سینا، ۱۴۰۴: ۱۴۷؛ ۲۰۱۳: 5-8). (Black, 2013: 5-8).

^{۳۹}. صاحب/محتوا (Subject / Content): تمایز میان آگاهی از صاحب تجربه و آگاهی از محتوای تجربه. (Shoemaker, 1968: 559-563).

^{۴۰}. خطای رده‌ای (Category Mistake): نسبت دادن ویژگی متعلق به مقوله‌ای به مقوله دیگر؛ مانند فرض حضور به منزله مشاهده. (Ryle, 1949: 16).

بر این اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد نشان دهد که چگونه می‌توان با «نگاشت مفهومی حضور/بازنمایی» به «صاحب/محتوا»^{۴۱}، الگویی دوسطحی برای تحلیل داورهای بازتابی و خودآگاهی تحلیلی ساخت؛ الگویی که هم از مصونیت بنیادی صاحب آگاهی دفاع می‌کند و هم از «بازبودن محتوایی» برای ارزیابی عقلانی. این چارچوب با گذر از «جزم‌گرایی شهودگرایانه»^{۴۲} و «شکاکیت مشاهده‌محور»^{۴۳} تصویری دقیق‌تر از رابطه میان علم حضوری، هویت شخصی و نظریه‌های معاصر خودآگاهی فراهم می‌آورد.

حاصل این بازسازی، چارچوبی است که از «شهودگرایی جزم‌گرایانه»^{۴۴} و «شکاکیت مشاهده‌محور»^{۴۵} فراتر می‌رود و درک تازه‌ای از پیوند میان فلسفه ذهن، هویت شخصی، و علم حضوری عرضه می‌کند.

پیشینه تحقیق

پرسش از ماهیت آگاهی و امتیاز گفتار نخست‌شخص از کهن‌ترین مباحث فلسفی است که در دو سنت اسلامی و تحلیلی، مسیرهایی مستقل اما هم‌پوشان یافته‌است. در سنت اسلامی، ریشه آن در آثار ابن‌سینا، به‌ویژه در نظریه علم حضوری و اندیشه‌آزمایی انسان معلق نهفته‌است؛ در سنت تحلیلی، این بحث با آثار سیدنی شومیکر، به‌ویژه در دو مقاله *Self-Knowledge and Self-Identity* (1963) و *Self-Reference and Self-Awareness* (1968)، صورت نظام‌مند یافته‌است.

۱. فلسفه اسلامی و نظریه علم حضوری

ابن‌سینا آگاهی از خویشتن را نه حاصل بازنمایی یا حس باطنی، بلکه نحوی از حضور وجودی می‌داند. در اندیشه‌آزمایی معروف انسان معلق، او نشان می‌دهد که حتی اگر انسان از همه مدخل‌های حسی محروم شود، همچنان از «انئیت» خود آگاه است؛ این آگاهی حضوری، بی‌واسطه و نابازنمودی است (ابن‌سینا، ۱۳۷۸: ۳۰۱-۳۰۵). به تعبیر او، نفس «غیرالجسم بل غیر جسم» است و آگاهی از

^{۴۱} صاحب/محتوا (Subject / Content): تمایز میان آگاهی از صاحب تجربه و آگاهی از محتوای تجربه. (Shoemaker, 1968: 559-563)

^{۴۲} جزم‌گرایی شهودگرایانه (Dogmatic Intuitionism): گرایش فلسفی که مدعی قطعیت معرفت بدون امکان تردید است؛ در بحث خودآگاهی، به پذیرش بی‌چون‌وچرای حضور درونی اشاره دارد. مثال: «من وجود دارم» به‌مثابه حقیقتی غیرقابل انکار. (Shoemaker, 1994c: 291-294; Kant, 1998/1781, A297/B353).

^{۴۳} شکاکیت مشاهده‌محور (Observation-based Skepticism): دیدگاهی که معرفت به خویشتن را فقط از طریق مشاهده درونی ممکن می‌داند و لذا به شک درباره خودآگاهی مستقیم می‌انجامد. (Shoemaker, 1963: 82-90)

^{۴۴} جزم‌گرایی شهودگرایانه (Dogmatic Intuitionism): گرایش فلسفی که مدعی قطعیت معرفت بدون امکان تردید است؛ در بحث خودآگاهی، به پذیرش بی‌چون‌وچرای حضور درونی اشاره دارد. مثال: «من وجود دارم» به‌مثابه حقیقتی غیرقابل انکار. (Shoemaker, 1994: 291-294; Kant, 1998/1781, A297/B353).

^{۴۵} شکاکیت مشاهده‌محور (Observation-based Skepticism): دیدگاهی که معرفت به خویشتن را فقط از طریق مشاهده درونی ممکن می‌داند و لذا به شک درباره خودآگاهی مستقیم می‌انجامد. (Shoemaker, 1963: 82-90)

خود، شرط امکان هر التفات و داوری بعدی است. در سنت پساسینوی، سهروردی حضور را بنیان نورانی علم دانست و ملاصدرا با نظریه اتحاد عاقل و معقول، علم حضوری را به مقام وجودی ارتقا داد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۰: ج ۸: ۱۴-۲۰). در پژوهش‌های معاصر، آدامسون و بنویج (2018: 148-173) و کائوکا (2015: 61-73) نشان داده‌اند که علم حضوری ابن‌سینا را می‌توان به منزله «شرط امکان» آگاهی تلقی کرد؛ امری که مقدم بر هر بازنمایی است و وحدت فاعل شناسا را تضمین می‌کند.

در میان آثار فارسی، آثاری چون «خودآگاهی در فلسفه ابن‌سینا» (خادمی؛ بهشتی: ۱۳۹۱) و (بررسی و تحلیل نسبت خودآگاهی با مبانی متافیزیکی در فلسفه ابن‌سینا) (اسحاقی‌نسب؛ زمانیها، ۱۳۹۴) ارتباط حضور و خودآگاهی را بررسی کرده‌اند، اما کمتر به پیوند آن با ساختارهای منطقی-زبانی در فلسفه تحلیلی پرداخته‌اند.

۲. فلسفه تحلیلی و نظریه مصونیت از خطای همانندسازی

در فلسفه تحلیلی، شومیکر در نقد نظریه‌های مشاهده‌محور آگاهی، سازوکار زبانی-منطقی خودآگاهی را تحلیل کرد. در آثارش (۱۹۶۳، ۱۹۶۸) نشان می‌دهد که ضمیر «من» در احکام فاعلی از سنخ ارجاع غیرتوصیفی است؛ یعنی بی‌واسطه به صاحب حالت ارجاع می‌دهد و از این رو خطای همانندسازی ممتنع می‌شود. او این ویژگی را «مصونیت از خطا به واسطه همانندسازی» (IEM) نامید: در گزاره‌هایی چون «من درد دارم»، فاعل نمی‌تواند صاحب حالت را با دیگری اشتباه بگیرد، هرچند در محتوای حالت ممکن است دچار خطا شود (Shoemaker, 1968: 559-563). شومیکر سپس ر مفهوم «اقتدار شخص اول»^{۴۶} را طرح کرد (1994: 291-314)؛ بدین معنا که خوداظهاری‌های فاعل درباره حالات خود از اعتبار هنجاری برخوردارند، زیرا در ساختار زبانی، «داشتن حالت» و «گفتن آن» پیوند علی-کارکردی دارند. بنابراین، خودآگاهی نه مشاهده درونی است و نه شهودگرایانه، بلکه کارکردی غیرمشاهده‌ای دارد که در آن قواعد هنجاری زبان نقش اصلی را ایفا می‌کنند. شارحان متعددی دامنه و قیود IEM را بررسی کرده‌اند: بویس تاف (Burge, 1996) و ایوانس (Evans, 1982) نشان داده‌اند که مصونیت مبتنی بر بافت حساس است و به نوع حیثیت اثبات بستگی دارد. داوری‌های درون‌نگر بیشترین مصونیت را دارند، در حالی که داوری‌های حافظه‌ای^{۴۷}،

^{۴۶}. اقتدار شخص اول (First-Person Authority): صلاحیت معرفتی فاعل برای داوری درباره حالات خود، مستقل از شواهد بیرونی (Shoemaker, 1994: 291-314).

^{۴۷}. داوری‌های حافظه‌ای (Memory Judgments): داوری‌های نخست‌شخص مبتنی بر حافظه و بازخوانی تجربه. (Shoemaker, 1968: 560-567)

گواهی محور یا آینه‌ای^{۴۸} مصونیت ضعیف‌تری دارند. کلیوا (Coliva, 2016) و کسام (Cassam, 1997) نیز پیوند IEM را با پروپریوسپشن^{۴۹} (ادراک درونی بدن) تحلیل کرده‌اند.

۳. پژوهش‌های تطبیقی و نقدهای میان‌سنتی

در دهه‌های اخیر، کوشش‌هایی برای مقایسه مفاهیم دو سنت انجام شده‌است. Adamson & Benevich (2018) و Kaukua (2020) برای نخستین بار شباهت ساختاری میان «علم حضوری» ابن‌سینا و «IEM» شومیکر را مطرح کردند و نشان دادند که اولی بیان وجودشناختی همان مصونیتی است که دومی در سطح منطقی-هنجاری توضیح می‌دهد.

در آثار فارسی، تاکنون چارچوب تطبیقی دقیقی برای پیوند «علم حضوری» ابن‌سینا با «مصونیت از خطای همانندسازی» (IEM) شومیکر ارائه نشده‌است؛ هرچند پژوهش‌هایی مانند اسحاقی‌نسب و زمانی‌ها (۱۳۹۴، ۱۳۹۹، ۱۴۰۲) و نیز خادمی و بهشتی (۱۳۹۱) خودآگاهی را از منظر مبانی متافیزیکی و فلسفی بررسی کرده‌اند. در عین حال، برخی کارهای فارسی با بهره‌گیری از چارچوب «آگاهی مرتبه بالاتر» نشان داده‌اند که «علم جدی/واعی» در ابن‌سینا با حضور نفس به‌مثابه ناظر معنا می‌یابد و بدون آن ادراکات حسی/خیالی/عقلی نیز ناآگاهانه‌اند (سعیدی‌مهر و صفرنوراله، ۱۳۹۶: ۱-۲). در تفسیر انسان معلق، می‌توان میان قرائت «معرفت‌شناختی علاوه بر اینکه هست، می‌داند که هست» و قرائت «وجودی/حضوری» تفکیک گذاشت (جعفری ولنی، ۱۴۰۲: ۱۱۹-۱۴۵).

در برابر، منتقدانی چون زهوی (Zahavi, 2014) و شارحان خطای رده‌ای (Magidor, 2012)، هشدار داده‌اند که مقایسه مفاهیم از دو سنت زبانی-متافیزیکی متفاوت می‌تواند به خطای رده‌ای بینجامد، زیرا حضور را نمی‌توان صرفاً به ارجاع زبانی^{۵۰} فروکاست. پژوهش حاضر با آگاهی از این چالش، رویکرد «ترجمه لایه‌ها» را می‌پذیرد: یعنی تطبیق در سطح ساختاری، نه ادغام مفهومی.

۴. جایگاه پژوهش حاضر

از مرور پیشینه روشن می‌شود که:

۱. در سنت فلسفی اسلامی، علم حضوری اغلب در سطح متافیزیک تبیین شده و پیوند آن با زبان و دآوری مغفول مانده‌است؛

^{۴۸}. دآوری‌های حافظه‌ای، گواهی‌محور یا آینه‌ای (Memory-, Testimony-, or Mirror-Based Judgments): دآوری‌هایی که مصونیت ارجاعی در آنها تقلیل می‌یابد، چون به حافظه، گواه یا مشاهده بازتابی وابسته‌اند. (Shoemaker, 1968: 560-567)

^{۴۹}. پروپریوسپشن (Proprioception): آگاهی بدنی از وضعیت یا حرکت اندام‌ها بدون مشاهده بصری؛ در تمایز با آگاهی ذهنی یا بازتابی (Bermúdez, 2018: 23-26).

^{۵۰}. ارجاع زبانی (Linguistic Reference): رابطه واژه یا ضمیر با مصداق خاص آن در زبان؛ در ضمیر «من» ارجاع از نوع غیرتوصیفی و خودبسنده‌است (Evans, 1982: 218-220).

۲. در فلسفه تحلیلی، IEM و اقتدار شخص اول تحلیل منطقی یافته‌اند. ولی بنیان وجودی آنها تبیین نشده است؛

۳. در پژوهش‌های تطبیقی، خلط سطح وجودشناختی و هنجاری مانع انسجام نظری شده است. بر این اساس، نوآوری پژوهش حاضر در سه محور است:

(الف) ارائه چارچوبی دوسطحی که «حضور بدوی» ابن‌سینا را مبنای وجودی و «IEM» شومیکر را سازوکار منطقی-هنجاری همان تعیین بداند؛

(ب) تحلیل بافت حساس مصونیت با تفکیک «من فاعلی / من مفعولی» و «حیث اثبات / حیث موضوع»؛

(ج) طرح مفهوم کالیبراسیون معرفتی برای سنجش شدت یا ضعف مصونیت در بافت‌های گوناگون.

بدین‌سان، پژوهش حاضر با تلفیق «حضور / ارجاع» در دو سطح وجودی و زبانی، چارچوبی فراهم می‌کند که از جزم‌گرایی شهودگرایانه و شکاکیت مشاهده‌محور فراتر می‌رود و توازن میان مصونیت بنیادی صاحب آگاهی^{۵۱} و خطاپذیری محتوایی را در دستگامی تحلیلی و تطبیقی برقرار می‌سازد. بر پایه این پیشینه، اکنون می‌توان مبنای خودآگاهی در دستگاه ابن‌سینا را به‌صورت تحلیلی بازسازی کرد تا روشن شود چگونه علم حضوری بنیان مصونیت فاعلی را فراهم می‌آورد.

مبنای ابن‌سینا: حضور، علم حضوری و خودآگاهی

فهم خودآگاهی در فلسفه ابن‌سینا بر دو مبنای اساسی استوار است. نخست، اندیشه‌آزمایی مشهور «انسان معلق» در کتاب‌النفوس که نشان می‌دهد آگاهی از خویشتن نه حاصل دریافت‌های بدنی، بلکه نوعی «اثبات ذات» است؛ آگاهی‌ای که حتی در غیاب کامل ادراک حسی نیز پابرجاست (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ الف: ۳۰۱). دوم، نظریه «علم حضوری» که آگاهی را نحوه‌ای بی‌واسطه، غیرتصویری و بنیادی از مواجهه با خود می‌فهمد؛ مواجهه‌ای که شرط امکان هر شناخت بازنمایی‌مند و هر دآوری عقلانی بعدی است (همان: ۱۶۱). ابن‌سینا با تفکیک میان «اثبات ذات» و «اثبات اوصاف»^{۵۲}، و نیز جداسازی «تعریف» از «تحقق»^{۵۳}، چارچوبی ارائه می‌کند که در آن نفس از حیث تعریف، غیرجسمانی است، اما در مقام تحقق با بدن و آثار علی آن پیوند دارد (Adamson & Benevich, 2018: 148-150). این مرزبندی میان سطح وجودشناختی و سطح کارکردی، راهی میانه میان دوگانه‌انگاری منفصل و

^{۵۱} مصونیت هسته‌ای صاحب آگاهی (Core Immunity of the Subject): ویژگی گزاره‌های فاعلی که خطای همانندسازی در آنها ممکن نیست (Shoemaker, 1968: 555).

^{۵۲} اثبات ذات / اثبات اوصاف (Proof of Essence / Proof of Attributes): تمایز میان شناخت وجود خویشتن و شناخت ویژگی‌های بدنی (ابن‌سینا، ۱۳۷۱: ۳۰۱).

^{۵۳} تعریف / تحقق (Definition / Actualization): تفکیک میان ماهیت مفهومی و فعلیت طبیعی نفس. (Adamson & Benevich, 2018: 148-150)

تحویل‌گرایی تجربی می‌گشاید و امکان گفتگویی منسجم میان سنت سینوی و تحلیل‌های معاصر را فراهم می‌سازد.

انسان معلق و حیث اثبات: سه گام روش‌شناختی

در تمثیل «انسان معلق»، فردی فرض می‌شود که هیچ تماس حسی با بدن ندارد، اما با این حال در آگاهی به «بودن خود» تردید نمی‌کند. او نمی‌داند بدن دارد یا ندارد، اما «این بود» خود را تصدیق می‌کند (ابن سینا، ۱۴۰۴ الف: ۳۰۱). تحلیل این تمثیل معمولاً در سه گام فهم می‌شود: (۱) کنار گذاشتن تمام ورودی‌های حسی، (۲) توجه به خود آگاهی و تعلیق متعلقات بیرونی، (۳) رسیدن به ادراک بی‌واسطه «انیت» یا حضور بالفعل خویش (ibid: 168-173). از این مسیر، تمایز میان «حیث اثبات» و «حیث موضوع» روشن می‌شود: راه شناخت بدن، راهی حسی است، اما راه شناخت نفس، راه حضور است (ابن سینا، ۱۴۰۴ الف: ۱۴۷). همین تمایز بنیاد پاسخ ابن سینا به مغالطه «مرد نقاب‌دار» است: تفاوت راه‌های شناخت، دلیل جدایی وجودشناختی دو چیز نیست؛ بلکه تنها نشان می‌دهد که نفس، در تعریف، مستقل از اوصاف جسمانی است (Kaukua, 2020: 2-4).

علم حضوری و تقدم وجودی حضور

تمثیل انسان معلق در نهایت افقی را می‌گشاید که ابن سینا آن را «علم حضوری» می‌نامد. در این سنخ آگاهی، معلوم نزد عالم حاضر است؛ بدون واسطه صورت ذهنی، بدون استدلال و بدون ابزار حسی (ابن سینا، ۱۴۰۴ الف: ۱۶۱). آگاهی نفس از خویش دقیقاً از همین نوع است؛ زیرا در حالت تعلیق حسی، آگاهی نه از راه تصویر یا مفهوم، بلکه به اتکای «بدهت حضور» حاصل می‌شود. تقدم حضور بر بازنمایی نزد ابن سینا تقدمی منطقی-وجودی است؛ یعنی حضور شرط امکان هر التفات، شناخت و داوری است. به همین دلیل، این حضور بدوی نقش تثبیت‌کننده «صاحب آگاهی» را بر عهده دارد و وحدت فاعل را در هر تجربه تضمین می‌کند (Adamson & Benevich, 2018: 168-173).

انیت و لایه‌بندی خودآگاهی

خودآگاهی نزد ابن سینا در درجه نخست معطوف به «انیت» است؛ یعنی ادراک «این من هستم» نه شناخت چیستی یا تعریف مفهومی نفس. به بیان دیگر، در علم حضوری «بودن آگاهانه» دریافت می‌شود، نه تصویر یا مفهوم نفس (ابن سینا، ۱۴۰۴ الف: ۱۴۷، ۳۰۱). همین تقدم «بودن» بر «تعریف» بنیانی برای وحدت شخصی فراهم می‌آورد (Black, 2013: 5-8). ابن سینا در این چارچوب، خودآگاهی را به دو لایه تفکیک می‌کند: الف) خودآگاهی بدوی یا حضوری که نحوه‌ای حضور پیش‌زبانی و زمینه‌ساز هر شناخت است؛ ب) خودآگاهی بازتابی یا گزاره‌ای که سطح زبانی و تحلیلی التفات به خویش را شرح می‌دهد (ibid: 2-8). این لایه‌بندی با تمایز تحلیلی «من فاعلی / من مفعولی» و با تفکیک «صاحب حالت / محتوای حالت» در رویکردهای معاصر هم‌نقشه است، اما تفاوت مهم آن

است که ابن‌سینا این تمایز را در سطح وجودشناختی نگاه می‌دارد و با تحلیل‌های معناشناختی خلط نمی‌کند.

نسبت نفس و بدن و استمرار هویت شخصی

ابن‌سینا با تفکیک میان «تعریف» و «تحقق»، رابطه نفس و بدن را روشن می‌کند: نفس در تعریف جوهری غیرجسمانی است، اما تحقق بسیاری از افعال آن به بدن و علل طبیعی وابسته است (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ الف: ۱۴۷؛ Adamson & Benevich, 2018: 148-150). در این انگاره، «حضور بدوی» بنیان وحدت فاعلی را تشکیل می‌دهد و بدن بستر طبیعی تحقق آن را فراهم می‌کند. بنابراین، استمرار هویت شخصی، نه بر حافظه و نه بر بدن، بلکه بر «پایداری حضور» استوار است؛ زیرا هر داوری بازتابی بازگشتی زبانی به همان حضور نخستین است که صاحب واحد تجربه را در همه حالات ثابت نگاه می‌دارد (Altounji, 2023: 6-12). نتیجه آنکه مدل دوسطحی حضور/بازتاب شکل می‌گیرد: سطح وجودی حضور به مثابه مبنای آگاهی، و سطح زبانی-بازتابی به مثابه تحقق داوری‌ها (Adamson & Benevich, 2018: 168-173).

پیوند با احکام نخست‌شخصی و تحلیل زبانی-منطقی

در چشم‌انداز تطبیقی، «علم حضوری» مبنای وجودشناختی همان امتیازی است که در تحلیل‌های معاصر احکام نخست‌شخص مشاهده می‌شود: گزاره‌هایی مانند «من درد دارم» در تعیین صاحب حالت از خطای «همانندسازی» مصون‌اند، هرچند در سطح محتوای تجربه (نوع، شدت یا متعلق) خطاپذیرند و نیازمند «کالیبراسیون معرفتی» باقی می‌مانند (Shoemaker, 1968: 555-563؛ ۱۹۹۴: ۳۱۴-۲۹۱). نکته مهم آن است که این مصونیت در سطح صاحب، همواره «بافت حساس» است و بسته به نوع دسترسی (درون‌نگری، حافظه، گواهی، موقعیت آینه‌ای) شدت و ضعف می‌یابد (ibid: 563-567). چنین تحلیلی مانع از تبدیل نادرست «مصونیت» به «معصومیت مطلق» می‌شود و مرز روشنی میان «صاحب» و «محتوا» برقرار می‌سازد.

جمع‌بندی و نکته روش‌شناختی

در مجموع، خودآگاهی نزد ابن‌سینا نوعی «بودن» است، نه مشاهده. «علم حضوری» شرط امکان هر شناخت بازنمایی‌مند است و تقدم منطقی-وجودی آن بنیان وحدت فاعلی را فراهم می‌کند (ابن‌سینا، ۱۴۰۴ الف: ۱۶۱). بر این اساس، «حضور بدوی» لایه‌ای مصون و پایدار می‌سازد و «بازتاب زبانی» امکان داوری، تحلیل و اصلاح عقلانی را مهیا می‌کند. بدین ترتیب، نگاشت «حضور/بازنمایی» به «صاحب/محتوا» دقیق می‌شود: مصونیت در تعیین صاحب، ریشه وجودشناختی دارد و خطاپذیری محتوا تابع سازوکارهای زبانی و بافت داوری است (Adamson & Benevich, 2018: 168-173؛ Black, 2013: 2-8). نکته روشی مهم این است که هر گزارش زبانی از خود، «بازتاب حضور» است

نه «بدیل حضور»؛ بنابراین، همسان‌انگاری حضور با مشاهده درونی خطاست و باید از خلط سطح وجودشناختی با سطح معناشناختی یعنی خطای رده‌ای، پرهیز کرد (Kaukua, 2020: 2-4).

و از آنجا که این سینا این مبنای وجودی را تثبیت می‌کند، گام بعدی بررسی این است که شومیکر چگونه همین نقش را در سطح معناشناختی و منطقی ضمیر «من» سامان می‌دهد.

مبنای شومیکر

همان‌گونه که علم حضوری نزد ابن‌سینا مبنای آگاهی نفس از خود است، شومیکر نیز این تمایز را در سطح زبان و تحلیل منطقی روشن می‌کند. او برخلاف ویتگنشتاین که فقط بر کاربرد عملی زبان تکیه می‌برد، «اقتدار شخص اول» را مبنای تئوری خود قرار می‌دهد و از این طریق ریشه‌های هنجاری خطاناپذیری احکام فاعلی را تبیین می‌کند.

هسته نظری شومیکر این پرسش است: چرا گزاره‌های «من درد دارم» از خطای همانندسازی (IEM) مصون‌اند، اما جملات «من را در آینه می‌بینم» یا احکام سوم‌شخص چنین امتیازی ندارند؟ (Shoemaker, 1968: 555-558) پاسخ شومیکر روشن است: این امتیاز نه از مشاهده درونی یا احساس باطنی، بلکه از ساختار منطقی و دستوری ضمیر «من» ناشی می‌شود (ibid, 1963: 82).

در احکام فاعلی، «من» بدون توصیف ارجاع می‌دهد؛ یعنی مرجعش را تنها از جایگاه گوینده‌ای که فاعل داوری است تعیین می‌کند، نه از شواهد خارجی.

براین اساس، مصونیت تنها در سطح شناخت «صاحب‌حالت» برقرار است و در سطح «محتوا» کاری نمی‌کند. محتوای تجربه (نوع آن، شدت آن، یا علت آن) کاملاً خطاپذیر است (ibid, 1968: 559-563).

این جدایی منطقی است که دسته شومیکر را از «فلسفه تجربه» به سوی «فلسفه زبان و هنجار» برمی‌دارد: اعتباریت احکام فاعلی نه از وجود حسی درونی، بلکه از قاعده‌مندی‌های زبانی و نقش دستوری ضمیر اول‌شخص برخاسته است. به این ترتیب خودآگاهی فاعلی نه پدیده ادراکی، بلکه پدیده زبانی و منطقی است.

خاستگاه مسئله و سازوکار خودارجایی در احکام فاعلی

شومیکر مسئله خود را با تمایز بین دو نوع داوری آغاز می‌کند: داوری‌های نخست‌شخص فاعلی مانند «من درد دارم» و داوری‌های سوم‌شخص یا کاربردهای اول‌شخص در موقعیت‌های آینه‌ای و تصویری مثل «من را در آینه می‌بینم». در داوری‌های نوع نخست، ضمیر «من» نه بر پایه توصیف یا تطبیق بیرونی، بلکه به‌عنوان نمایه‌ای ناب و غیرتوصیفی عمل می‌کند که مرجع خود را صرفاً از نقش گفتاری و جایگاه گوینده به‌عنوان فاعل داوری تعیین می‌کند (Shoemaker, 1968: 555-559).

این بدان معناست که ارجاع «من» بر شناسایی توصیفی مبتنی نیست بلکه بر حضور گوینده در مقام داوری است؛ به عبارت دیگر، همان کسی که داوری می‌کند، مرجع ضمیر است. هماهنگی زبانی و

عملی میان «فاعل داوری» و «مرجع ضمیر» باعث می‌شود امکان خطا در تعیین صاحب حالت به صورت منطقی منتفی شود (ibid, 1963: 82-90; 1968: 559-563). اما وقتی تعیین مصداق به اطلاعات حسی یا بازشناسی بیرونی وابسته شود، مانند موقعیت‌های آینه‌ای و مشاهده‌محور، ضمیر «من» باید تطابق داده‌های حسی را در فرایند ارجاع لحاظ کند که زمینه خطا را فراهم می‌آورد (ibid, 1968: 560-567).

نتیجه کلیدی این است که امتیاز نخست‌شخص در داوری‌های فاعلی نباید ناشی از وجود حس درونی یا مشاهده باطنی فرض شود، بلکه باید محصول ساختار منطقی-ارجاعی زبان نخست‌شخص و قواعد هنجاری نحوی-عملی آن شمرده شود (ibid: 555-563).

نظریه مصونیت از خطای همانندسازی (IEM) و تمایز من فاعلی/مفعولی

شومیکر دومین رکن نظریه خود را به «مصونیت از خطای همانندسازی» یا IEM اختصاص می‌دهد. اصل این نظریه این است که در برخی احکام فاعلی مانند «من درد دارم»، امکان اشتباه در تعیین «صاحب حالت» از نظر منطقی منتفی است؛ زیرا ضمیر «من» ارجاع خود را نه بر پایه شناسایی توصیفی، بلکه بر اساس حضور فاعل در مقام داوری شکل می‌دهد (Shoemaker 1968: 555-558; 1963: 94-96). برای تعیین دامنه این مصونیت، شومیکر میان دو کاربرد متفاوت ضمیر «من» تمایز قائل می‌شود: «من فاعلی» و «من مفعولی». در کاربرد فاعلی، گوینده از موضع تجربه‌کننده مستقیم سخن می‌گوید و ارجاع «من» بی‌واسطه و غیرتوصیفی است. اما در کاربرد مفعولی، فرد با اتکا به شواهد بیرونی مانند مشاهده آینه، شنیدن صدا یا حافظه، خود را شناسایی می‌کند و در این حالت، احتمال خطای همانندسازی وجود دارد (ibid: 560-567). بنابراین، IEM مفهومی بافت‌حساس است: هرچه داوری از لحاظ مبنا درونی‌تر و فاعلی‌تر باشد، مصونیت ارجاعی قوی‌تر است؛ و هرچه این داوری متکی به شواهد بیرونی یا بازنمایی‌های حسی باشد، مصونیت کمتر خواهد شد. برای نمونه، گزاره «من سردم است» مصداق قوی IEM به شمار می‌رود، در حالی که جمله «این من هستم» در موقعیت آینه‌ای بیشتر خالی از مصونیت است، زیرا ارجاع آن به تطابق بازنمایی بصری نیاز دارد (ibid: 560-567).

در نهایت، IEM به معنای خطاناپذیری معرفتی نیست بلکه به معنای مصونیت منطقی در تعیین صاحب حالت است. همچنین این نظریه بر تمایز ساختاری میان «صاحب» و «محتوا» و همچنین «فاعل» و «مفعول» در داوری‌های نخست‌شخص تأکید می‌کند (ibid, 1963: 94-96; 1968: 559-563).

بافت حساس بودن^{۵۴}، اقتدار شخص اول و الگوی غیرمشاهدتی-کارکردی

شومیکر در درس گفتارهای سال ۱۹۹۴ به نقد بنیادی نظریه‌های «مشاهده‌محور» یا «حس باطنی» درباره خودآگاهی می‌پردازد. او استدلال می‌کند اگر آگاهی از حالات خود نوعی مشاهده درونی بود، باید همان خطاها و توهم‌هایی را می‌پذیرفت که در ادراک بیرونی رخ می‌دهد. اما داوری‌های نخست‌شخص چنین آسیب‌پذیری معرفتی ندارند (Shoemaker, 1994: 291-314). در مقابل، شومیکر الگوی غیرمشاهدتی-کارکردی را پیشنهاد می‌دهد. طبق این الگو، خودآگاهی نه نتیجه ادراک درونی، بلکه متکی بر رابطه علی-کارکردی میان داشتن حالت و گفتن آن است. وقتی فرد در وضعیتی مانند درد کشیدن قرار دارد و می‌گوید «من درد دارم»، این گفتار فقط گزارش توصیفی نیست، بلکه بری صلاحیت هنجاری معتبری است که گفتن آن بخشی از همان داشتن حالت محسوب می‌شود (Shoemaker, 1994c: 291-300). از این دید، مفهوم «اقتدار شخص اول» شکل می‌گیرد؛ یعنی خوداظهاری‌های معمول درباره حالات ذهنی، از پیش دارای اعتبار هنجاری‌اند، زیرا ساختار زبان رابطه علی-کارکردی میان تجربه و گفتار را تثبیت کرده‌است. نه اینکه این اعتبار ناشی از «مصونیت معرفتی مطلق» باشد (ibid, 1994: 292-295).

شومیکر همچنین تمایز بین «مصونیت بنیادی» و «خطاپذیری محتوایی» را برجسته می‌کند. مصونیت بنیادی همان سطحی است که IEM در آن عمل می‌کند و تعیین صاحب حالت را از خطا محافظت می‌کند، در حالی که خطاپذیری محتوایی به تفسیر، شدت یا علت تجربه مربوط می‌شود. این تصویر دو سطحی (مصونیت ارجاعی در سطح صاحب و خطاپذیری در سطح محتوا) پایه نظریه‌ای را می‌سازد که هم از مشاهده‌گرایی خام فاصله می‌گیرد و هم ساختار بافت‌حساس، هنجاری و انعطاف‌پذیری را برای داوری‌های نخست‌شخص فراهم می‌کند (ibid: 291-314).

پاسخ به شکاکیت مشاهده‌محور و تشخیص خطای رده‌ای

شومیکر استدلال می‌کند که پرسش شکاکان با این مضمون که «اگر آگاهی از طریق مشاهده درونی حاصل نمی‌شود، پس چگونه می‌توان آن را دانست؟»، مبتنی بر خطای رده‌ای است. این خطا زمانی رخ می‌دهد که معیارهای به‌کاررفته برای توجیه احکام اول‌شخص را با معیارهای مشاهده بیرونی مقایسه می‌کنیم و ساختار هنجاری-زبانی این احکام را نادیده می‌گیریم (Shoemaker, 1968: 563-566). به باور شومیکر، وقتی کسی جملاتی مانند «من می‌ترسم» یا «من درد دارم» را بیان می‌کند، جایگاه خود را به‌عنوان مشاهده‌گر نسبت به خود انتخاب نمی‌کند، بلکه در نقش فاعل تجربه‌کننده و با اتکا به قواعد هنجاری زبان، صلاحیت معتبر برای اظهار حالت خود را دارد. در این موقعیت، میان «داشتن حالت» و «گفتن آن» رابطه‌ای علی و کارکردی برقرار است که ریشه در

^{۵۴} بافت‌حساس بودن (Context-Sensitivity): وابستگی اعتبار داوری‌های اول‌شخص به نوع زمینه و مبنا. (Coliva, 2016: 44-47)

مشاهده حسی درونی ندارد (ibid, 1963: 82-90; 1994c: 291-300). بنابراین، پرسش شکاک که می‌گوید «اگر نمی‌بینی، پس از کجا می‌دانی؟»، پرسشی بی‌معنی است، چون آگاهی از حالت از خود جدا نیست و نمونه بارز آن «درد داشتن» و «آگاه بودن از درد» است که هم‌زمان رخ می‌دهند. کسانی که میان تجربه و آگاهی رابطه‌ای مانند «مشاهده‌گر و مشاهده‌شونده» برقرار می‌کنند، مفاهیم را جابه‌جا کرده و دچار خطای رده‌ای شده‌اند. در نتیجه، به‌کاربردن معیارهای توجیه سوم‌شخص در توجیه احکام اول‌شخص، نوعی جابه‌جایی مبناست؛ چون معیارهای سوم‌شخص بر نشانه‌های بیرونی متکی‌اند اما خودآگاهی در چارچوب قواعد زبانی و از موضع فاعل شکل می‌گیرد (ibid, 1968: 563-567). این‌رو، تردید درباره آگاهی از حالات خود در شرایط عادی بی‌وجه است؛ درست همانند تردید نسبت به وجود خود هنگام سخن گفتن که بی‌دلیل جلوه می‌کند. زیرا هر دو پدیده در دل یک شبکه زبانی و کارکردی رخ می‌دهند و نه در بیرون از آن.

انجام سه‌گانه و مرزهای کاربرد IEM

دستگاه شومیکر بر سه مؤلفه به‌هم‌پیوسته استوار است: خودارجاعی ضمیر «من»، مصونیت از خطای همانندسازی (IEM) و اقتدار شخص اول. این سه بخش، اجزای یک ساختار واحد هستند که در آن زبان، شیوه ارجاع و هنجارهای اعتبار بخشی به خوداظهاری به‌طور درونی با هم گره خورده‌اند (Shoemaker 1963: 94-96; 1968: 559-567). خودارجاعی توضیح می‌دهد که چرا ضمیر «من» در احکام فاعلی بدون نیاز به توصیف یا شناسایی بیرونی، مستقیم به‌گونه‌ای ارجاع می‌دهد. مصونیت از خطای همانندسازی پیامد منطقی این خصوصیت است و نشان می‌دهد چرا در جمله‌ای مانند «من درد دارم»، خطا در تعیین صاحب حالت ممکن نیست. اقتدار شخص اول نیز بُعد هنجاری این ساختار را تشکیل می‌دهد که به فاعل اجازه می‌دهد در شرایط عادی گفتارهای نخست شخصی خود را معتبر و پذیرفتنی بیان کند (ibid, 1994c: 291-314). شومیکر برای سنجش دامنه IEM سه معیار ارائه می‌کند: تمایز میان «من فاعلی» و «من مفعولی»، نوع مبنا (درون‌نگری، حافظه، گواهی یا آینه‌ای) و شرط استقلال (وجود حالت ذهنی باید از شیوه آگاهی از آن مستقل باشد تا اعتبار خوداظهاری وابسته به بازنمایی‌های بیرونی نشود) (ibid: 271-314). این سه معیار چارچوبی برای کالیبراسیون معرفتی فراهم می‌کنند که درجه مصونیت یا آسیب‌پذیری احکام نخست‌شخص را در بافت‌های مختلف قابل سنجش می‌کند و مانع فروکاستن نظریه IEM به جزم‌گرایی روان‌شناختی صرف می‌شود.

جمع‌بندی و نسبت با علم حضوری ابن‌سینا

شومیکر دستگاه خودمعرفتی سه‌سطحی و منسجم ارائه می‌کند که از سه مؤلفه به‌هم‌پیوسته تشکیل شده است: خودارجاعی غیرتوصیفی ضمیر «من»، مصونیت از خطای همانندسازی (IEM) در سطح تعیین صاحب حالت، و اقتدار شخص اول به‌عنوان پشتوانه هنجاری اعتبار خوداظهاری‌ها

گزاره‌هایی مانند «من درد دارم» ارزش معرفتی خود را نه از مشاهده درونی یا حس باطنی، بلکه از داشتن حالت ذهنی و صلاحیت هنجاری اظهار آن کسب می‌کنند؛ به این ترتیب، تعادلی میان مصونیت ارجاعی در تعیین «صاحب» و خطاپذیری محتوایی برقرار است (ibid, 1968: 559-567). در چشم‌انداز تطبیقی، می‌توان نظام ابن‌سینا و شومیکر را دو بُعد متفاوت اما مکمل در یک الگوی دوسطحی دانست: ابن‌سینا «علم حضوری» و «حضور بدوی» را به‌عنوان بنیاد وجودی تعیین صاحب آگاهی معرفی می‌کند، در حالی که شومیکر سازوکار منطقی-هنجاری و زبان‌شناختی تحقق همان تعیین را در دآوری‌های فاعلی تحلیل می‌نماید. پیوند این دو سطح، در عین حفظ تمایز وجودشناختی و معناشناختی، چارچوبی از «شرط امکان آگاهی» تا «شرط اعتبار دآوری» می‌سازد (Adamson & Benevich, 2018: 148-173; Shoemaker, 1968: 555-567). بدین ترتیب، ارجاع غیرتوصیفی «من» پایه منطقی مصونیت از خطا است و اقتدار شخص اول، بُعد هنجاری همان حضور درونی است که نزد ابن‌سینا روی صورت وجودی دارد. این الگو پلی میان «حضور وجودی» و «منطق زبان» می‌زند و مبنایی برای گفتگوی نوین در فلسفه ذهن، هویت شخصی و نظریه‌های سنجش‌پذیری احکام نخست‌شخص فراهم می‌آورد. اکنون می‌توان روابط مشترک دو دستگاه را در قالب نگاشت مفهومی «حضور/بازنمایی» و «صاحب/محتوا» ترسیم کرد.

چارچوب تطبیقی: حضور و مصونیت

در این بخش، الگوی دوسطحی «حضور/ارجاع» محور اصلی پیوند دو دستگاه معرفتی است: «علم حضوری» در فلسفه ابن‌سینا پایه وجودشناختی تعیین صاحب آگاهی را شکل می‌دهد و «مصونیت از خطای همانندسازی» (IEM) در فلسفه شومیکر، سازوکار منطقی-هنجاری تحقق همان تعیین را فراهم می‌آورد. تطبیق و همگرایی این دو سطح، زمانی کامل می‌شود که نقش معرفتی هر یک در ساختار دآوری‌های فاعلی به‌روشنی مشخص گردد. به‌رغم تفاوت سطحی در متافیزیک و منطق زبان، این دو دستگاه در چارچوبی دوسطحی همخوان می‌شوند: «حضور بدوی» یا «علم حضوری» بنیان وجودی تعیین صاحب آگاهی است و ساختار زبانی شامل ترکیب IEM، «خودارجاعی»، و «اقتدار شخص اول» سازوکار هنجاری-منطقی تحقق همان تعیین را در احکام اول‌شخص تبیین می‌کند.

افق مشترک و تمایز سطح‌های تحلیلی

تحلیل تطبیقی دستگاه ابن‌سینا و شومیکر تنها زمانی به‌درستی روشن می‌شود که تمایز سطح‌های تحلیل در دو نظام از ابتدا مشخص گردد. در سنت ابن‌سینا، تعیین «صاحب آگاهی» در سطح وجودشناختی و بر اساس «علم حضوری» تبیین می‌شود؛ آگاهی نفس از خویشتن امری بی‌واسطه و نابازنمودی است که پیش از هر قضاوت، بازنمایی یا نشانه‌گذاری تحقق دارد و شرط امکان هر التفات

و داوری است. در مقابل، شومیکر امتیاز اول‌شخص را بر مبنای تحلیل منطقی-هنجاری زبان می‌فهمد: خودارجاعی ضمیر «من» نسبت ارجاع را بدون شناسایی توصیفی تثبیت می‌کند؛ اصل «مصونیت از خطای همانندسازی» (IEM) نشان می‌دهد چرا اشتباه در تعیین صاحب حالت در احکام فاعلی ناممکن است؛ و «اقتدار شخص اول» لایه هنجاری اعتبار چنین داوری‌هایی را فراهم می‌آورد. به‌رغم تفاوت در سطح تحلیل یکی وجودشناختی، دیگری زبانی-هنجاری هر دو فیلسوف در پی تبیین یک مسئله واحدند: چگونه صاحب آگاهی در احکام فاعلی تثبیت می‌شود و چرا این تعیین نسبت به خطای همانندسازی مقاوم است؟ تفاوت‌ها نه در هدف، بلکه در «سنخ تحلیل» است: ابن‌سینا این مسئله را در زبانی وجودی-حضور و شومیکر در زبانی ارجاعی-منطقی فرمول‌بندی می‌کند.

تبیین دوسطحی: مبنا (حضور) و سازوکار (ارجاع)

در نتیجه مقایسه، می‌توان تحلیل ابن‌سینا را سطح مبنایی و تحلیل شومیکر را سطح سازوکاری دانست. در سطح مبنایی، «حضور بدوی نفس نزد خود» صورت بنیادینی از آگاهی را نشان می‌دهد که در آن تعیین «صاحب تجربه» مستقل از هر فرایند بازنمایی یا تشخیص انجام می‌گیرد. مثال انسان معلّق نشان می‌دهد که حتی در غیاب بدن و ادراک حسی، نفس از حیث وجودی با خویش حاضر است؛ بنابراین تعیین صاحب آگاهی مقدم بر هر محتوای تجربه است.

در سطح سازوکاری، شومیکر توضیح می‌دهد که همین ثبات صاحب در زبان چگونه متحقق می‌شود: ضمیر غیرتوصیفی «من»، اصل IEM و اقتدار شخص اول سامانه‌ای را می‌سازند که در آن احکام فاعلی مانند «من درد دارم» نسبت به خطای همانندسازی مصون‌اند، زیرا ارجاع به فاعل نه بر شناسایی، بلکه بر ساختار منطقی کاربرد نخست‌شخص مبتنی است.

بر این اساس، الگوی دوسطحی «حضور/ارجاع» نشان می‌دهد که شناخت صاحب از شناخت محتوا تفکیک‌پذیر است. نخستین جنبه حضوری، وجودی و خطاناپذیر است؛ دومی بازنمایی‌پذیر و خطاپذیر. «حضور» امکان «یافتن خود» را فراهم می‌کند و «ارجاع» امکان «گفتن خود» را در قالب احکام معتبر توضیح می‌دهد.

دامنه و قیود IEM و نقش بافت در احکام فاعلی

در دستگاه شومیکر، IEM ادعایی مطلق یا معرفتی نیست؛ مصونیت آن «بافت‌حساس» و «حیثی» است. هرچه داوری فاعلی‌تر و از موضع تجربه‌کننده صادر شود، میزان مصونیت بیشتر است. گزاره‌ای چون «من درد دارم» نمونه‌ای از IEM قوی است، زیرا در آن هیچ فرایند تشخیص بیرونی دخیل نیست. در مقابل، گزاره «این من هستم» در موقعیت آینه‌ای مصداق IEM ضعیف است، زیرا ارجاع به فاعل به شواهد بصری وابسته می‌شود و امکان خطا افزایش می‌یابد.

این بافت‌مندی در حقیقت معادل تحلیلی تمایز ابن‌سینا میان «مرتبه حضوری» و «مرتبه بازتابی» است. در مرتبه حضوری، آگاهی نفس به خویش بی‌واسطه و مصون از خطای همانندسازی است؛

اما در مرتبه بازنمایی چه ادراکی و چه زبانی امکان خطا و نیاز به ارزیابی عقلانی پدید می‌آید. بدین سان، IEM در منطق شومیکر همان نقش را ایفا می‌کند که علم حضوری در هستی‌شناسی ابن‌سینا: تثبیت فاعل آگاه، همراه با پذیرش خطاپذیری محتوای تجربه.

نسبت IEM با علم حضوری: دو سطح، یک کارکرد

در دستگاه ابن‌سینا، «علم حضوری» تثبیت وجودی صاحب آگاهی را تبیین می‌کند: عالم و معلوم در آن واحدند و هیچ واسطه مفهومی یا بازنمودی دخیل نیست؛ بنابراین خطای همانندسازی در قلمرو ذات ناممکن است. در دستگاه شومیکر، همین مصونیت در سطحی دیگر، سطح منطقی-ارجاعی بازسازی می‌شود: ضمیر «من» به همان فاعلی ارجاع می‌دهد که داوری می‌کند و خطا در تبیین صاحب حالت به لحاظ مفهومی ممتنع است. تفاوت این دو رویکرد تفاوت میان «نحوه بودن آگاهی» و «نحوه گفتن آگاهی» است. اما کارکرد مشترک آن‌ها واحد است: تثبیت صاحب آگاهی در سطح بنیادین، همراه با پذیرش خطاپذیری در سطح محتوا. بنابراین می‌توان گفت علم حضوری بیان وجودشناختی همان واقعیتی است که IEM تبیین منطقی آن را ارائه می‌کند.

گره‌گشایی تطبیقی و پیامدهای نظری

الگوی دوسطحی «حضور/ارجاع» امکان پاسخ‌گویی منسجم به سه حوزه اصلی پژوهش را فراهم می‌آورد.

فلسفه ذهن: این الگو نشان می‌دهد که می‌توان از «مصونیت بنیادی» در تعیین صاحب آگاهی بر پایه علم حضوری و IEM دفاع کرد و در عین حال «خطاپذیری محتوایی» را نیز پذیرفت. این ترکیب راه‌حلی میان موضعی عرضه می‌کند: نه جزم‌گرایی حضورمحور، و نه شکاکیت زبان‌محور.

هویت شخصی: حضور بدوی بنیان وجودی وحدت شخصی را فراهم می‌سازد؛ سطوح زبانی-هنجاری شومیکر نیز امکان خودتوصیفی، روایت‌پذیری و ارزیابی عقلانی خویشتن را توضیح می‌دهند. تمایز «صاحب/محتوا» مانع از خلط استمرار فاعل با تغییر حالات است.

روش‌شناسی فلسفی: تمایز ابن‌سینا میان «حیث اثبات» و «حیث موضوع» و تمایز شومیکر میان انواع مبنای داوری، پاسخی روشن به خلط‌های رده‌ای به‌ویژه مسئله «مرد نقاب‌دار» فراهم می‌آورد. شاخصه مشترک این است که معیارهای مشاهده‌محور نباید به قلمرو احکام فاعلی تعمیم داده شوند.

جدول تطبیقی: نکاشت محورهای تحلیلی دو دستگاه

جدول زیر ساختار نگاشت دو دستگاه را در قالب چهار محور اصلی نشان می‌دهد:

جدول ۱- نگاشت محورهای تحلیلی در دستگاه ابن سینا و شومیکر

پیامد تحلیلی	شومیکر	ابن سینا	محور
زبان اول شخص تحقق زبانی همان حضور است.	«من» نمایه‌ای غیرتوصیفی است؛ IEM مصونیت در تعیین صاحب را تضمین می‌کند.	آگاهی نفس از خویش حضوری و نابازنمودی است.	حضور / بازنمایی
امکان جمع «امنیت بنیادی» با «خطاپذیری محتوایی».	هسته IEM تمایز صاحب/محتواست: صاحب مصون، محتوا خطاپذیر.	تثبیت صاحب آگاهی بر ادراک ائیت و حضور بدوی مبتنی است.	صاحب / محتوا
دامنه IEM تابع سطح فاعلی یا مفعولی داوری است.	«من فاعلی» مصداق IEM قوی؛ «من مفعولی» در بافت آینه‌ای خطاپذیر.	«در خود حاضر بودن» مقدم بر بازنمایی مفعولی است.	فاعلی / مفعولی
تفکیک سطح وجودی و هنجاری از تحویل‌گرایی جلوگیری می‌کند.	اعتبار ارجاع اول شخص تابع قواعد هنجاری و بافت است.	نفس در تعریف غیرجسمانی اما در تحقق با بدن پیوسته است.	تعریف / تحقق

جمع‌بندی تطبیقی: حضور برای یافتن خود، ارجاع برای گفتن خود

نتیجه نهایی آن است که می‌توان ابن سینا و شومیکر را نه در تقابل، بلکه در نسبت تکمیلی فهمید. «حضور بدوی/علم حضوری» مبنای وجودشناختی تثبیت صاحب آگاهی را فراهم می‌کند و امکان «یافتن خود» را توضیح می‌دهد. در مقابل، مجموعه «IEM + خودارجاعی + اقتدار شخص اول» سازوکار منطقی-هنجاری تحقق همین ثبات را در سطح زبانی-معرفتی تبیین می‌کند و امکان «گفتن خود» را ممکن می‌سازد.

بدین ترتیب، ثبات فاعل با بازبودن محتوایی تجربه جمع می‌شود. این الگو به جزم‌گرایی حضورمحور منتهی می‌شود و به شکاکیت زبانی فرو می‌افتد. نتیجه چارچوبی دوسطحی است که میان سطح وجودی آگاهی و سطح زبان و منطق داوری پیوند برقرار می‌کند و پاسخ‌هایی منسجم به پرسش‌های مقاله درباره مبنای خودآگاهی، استمرار هویت شخصی و معیار اعتبار احکام اول شخص ارائه می‌کند.

در این چارچوب، ثبات فاعل با بازبودن معنایی و تفسیرپذیری محتوای تجربه همراه می‌شود. این الگو نوین نه به جزم‌گرایی وجودمحور گرفتار می‌افتد و نه به شکاکیت زبان‌شناختی دچار می‌شود. بلکه چارچوبی دوسطحی فراهم می‌کند که پیوند میان سطح وجودی آگاهی و سطح زبانی-منطقی داوری را برقرار ساخته و پاسخ‌های منسجمی به پرسش‌های اساسی مقاله درباره مبنای خودآگاهی، استمرار هویت شخصی و معیار اعتبار احکام نخست‌شخص ارائه می‌دهد.

نتایج

در ادبیات موجود، پیوند میان حضور بدوی ابن‌سینا و تحلیل ارجاعی شومیکر یا طرح نشده بود، یا به صورت استعاری و غیرساختاری مطرح بود. این پژوهش این خلأ را با صورت‌بندی یک مدل دقیق دوسطحی پوشش داد. این پژوهش با بازخوانی تطبیقی مبانی خودآگاهی در فلسفه ابن‌سینا و تحلیل‌های سیدنی شومیکر نشان داد که امتیاز عقلانی گفتار نخست‌شخص را می‌توان در چارچوبی دوسطحی و هم‌نقشه تبیین کرد. در این الگو، سطح وجودشناختی «حضور بدوی/علم حضوری» در کنار سطح منطقی-هنجاری «مصونیت از خطای همانندسازی (IEM)، خودارجاعی غیرتوصیفی ضمیر من و اقتدار شخص اول» قرار می‌گیرد و هرکدام کارکردی مکمل در ساختار خودآگاهی دارند. «حضور بدوی» به منزله نحوه‌ای از بودن آگاهانه که واسطه بازنمایی ندارد، شرط امکان وحدت فاعل شناسا و پیش‌فرض هر داوری بازتابی است. در سوی دیگر، تحلیل شومیکر از ضمیر «من» به مثابه نمایه‌ای غیرتوصیفی، همراه با IEM و اقتدار شخص اول، نشان می‌دهد چرا در احکام فاعلی مانند «من درد دارم» خطای یکی‌انگاری صاحب از نظر منطقی ممتنع است، هرچند خطا در محتوای تجربه (شدت، علت، یا تفسیر) ممکن و قابل بازسنجی عقلانی باقی می‌ماند.

بدین ترتیب، نگاشت «حضور/بازنمایی» به «صاحب/محتوا» روشن می‌کند که سطح مبانی، «مصونیت هسته‌ای صاحب» را تأمین می‌کند و سطح بازتابی، «سنجش‌پذیری و خطاپذیری محتوایی» را ممکن می‌سازد؛ بی‌آن‌که مرز میان وجودشناسی آگاهی و معناشناسی یا هنجارهای زبان مخدوش گردد.

وجه نوآورانه پژوهش در سه محور است:

۴. تبیین هم‌زمان حضور و ارجاع: نگاشت دقیق «حضور/بازنمایی» به «صاحب/محتوا»، که راهی میانه میان شهودگرایی جزم‌گرایانه و شکاکیت مشاهده‌محور می‌گشاید و از «امنیت بنیادی در سطح صاحب» و «بازبودن محتوایی برای ارزیابی عقلانی» دفاع می‌کند.

۵. صورت‌بندی دامنه بافت‌حساس IEM: تمایز «من فاعلی/من مفعولی» و تصریح «حیث اثبات» (درون‌نگری، حافظه، گواهی، موقعیت آینه‌ای یا تصویری) در هر استناد به مصونیت، از تعمیم نابجا به خطاناپذیری محتوایی جلوگیری می‌کند.

۶. یکپارچه‌سازی روش‌شناختی: پیوند تمایزهای «حیث اثبات/حیث موضوع» و «تعریف/تحقق»، که هم پاسخ ابن‌سینا به اعتراض «مرد نقاب‌دار» را منقح می‌کند و هم از خطای رده‌ای در تعمیم معیارهای مشاهده بیرونی به احکام فاعلی جلوگیری می‌نماید.

البته این ترکیب به معنای ادغام مفهومی نیست، بلکه ترجمه لایه‌ها میان دو دستگاه است: ابن‌سینا مبانی وجودی را عرضه می‌کند بی‌آن‌که زبان را به صورت نظریه‌ای تحلیلی بپرورد، و شومیکر

سازوکار زبانی و هنجاری را می‌کاود بی‌آن‌که مبنای متافیزیکی آن را تبیین کند. بنابراین، حفظ مرز سطح‌ها و تصریح «حیث اثبات» در تحلیل‌ها، برای انسجام نظری ضروری است.

بر این اساس، سه مسیر برای پژوهش‌های بعدی گشوده می‌شود:

۱. پیوند معناشناسی نمایه‌ای «من» با قرائت ابن‌سینایی از «اُتیت» برای رسمی‌سازی نسبت حضور/ارجاع^{۵۵}؛

۲. طراحی تحلیل‌های تجربی یا رفتاری برای تمایز «فاعل/مفعول» و مبناهای داوری در بافت‌های واسطه‌دار؛

۳. گسترش مدل به نظریه هویت روایی با حفظ تمایز «صاحب/محتوا»، برای ارزیابی استمرار شخصی در سطح زبانی و زیست‌جهانی.

در نتیجه، تفکیک «شرط امکان وجودی وحدت فاعلی» و «شرط اعتبار هنجاری ارجاع نخست‌شخص» چارچوبی دوسطحی پدید می‌آورد که امتیاز عقلانی گفتار اول‌شخص را به‌طور منقح تبیین کرده و معیار عملی برای بازسنجی و سنجش‌پذیری داوری‌های بازتابی در فلسفه ذهن، شناخت‌پژوهی و تعلیم‌وتربیت بازتاب‌محور فراهم می‌کند.

^{۵۵}. حضور/ارجاع (Presence / Reference): در تطبیق، حضور در ابن‌سینا سطح وجودی و ارجاع در شومیکر سطح زبانی است (Adamson & Benevich, 2018; Shoemaker, 1968: 563).

منابع

- اسحاقی نسب، اسماء؛ زمانی‌ها، حسین (۱۳۹۴). «بررسی و تحلیل نسبت خودآگاهی با مبانی متافیزیکی در فلسفه ابن‌سینا». جاویدان خرد، ۱۲ (۲۸)، ۴۱-۶۰.
- _____ (۱۳۹۹). «نسبت بین خودآگاهی و آگاهی به غیر در فلسفه ارسطو و ابن‌سینا». ذهن، ۲۱ (۸۲)، ۱۰۹-۱۳۴.
- ابن‌سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۲۸ق). منطق المشرقیین. قاهره: دارالکتب الحدیثة.
- _____ (۱۳۷۱). النفس من کتاب الشفاء، به اهتمام عبدالرحمن بدوی. تهران: انتشارات حکمت.
- _____ (۱۴۰۴الف). الاشارات و التنبیها، تصحیح س. دیباجی. تهران: انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- _____ (۱۴۰۴ب). التعليقات، به اهتمام عبدالرحمن بدوی. قاهره: دارالقلم.
- _____ (۱۴۰۴ج). النجات، تصحیح ابراهیم مذكور. قاهره: دارالمعارف.
- _____ (۱۴۰۴د). الشفاء: الإلهیات، به اهتمام احمد فؤاد الاهوانی. قاهره: دارالفکر العربی. جعفری ولنی، علی اصغر (۱۴۰۲). نقد حصرانگاری معرفت‌شناسانه از «انسان معلق در فضا» در پرتو فهم مبانی ابن‌سینا. حکمت معاصر، ۱۴ (۱)، ۱۱۹-۱۴۵.
- <https://doi.org/10.30465/cw.2023.39935.1871>
- خادمی، حمیدرضا؛ بهشتی، احمد (۱۳۹۱). خودآگاهی در فلسفه ابن‌سینا. پژوهش‌های فلسفی کلامی، ۱۴ (۵۴)، ۵-۱۷.
- سعیدی‌مهر، محمد؛ صفرنوراله، اکرم (۱۳۹۶). آگاهی مرتبه بالاتر در فلسفه ابن‌سینا. حکمت سینوی، ۲۱ (۵۸)، ۱-۲۵.
- سهروردی، شهاب‌الدین یحیی بن حبش (۱۳۸۰). حکمة الاشراق. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- شیدان‌شید، حسینعلی؛ شیروانی، علی (۱۴۰۳). تأملی در سنخ‌شناسی خودآگاهی «انسان معلق در فضا» با تأکید بر مباحثات ابن‌سینا. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۷ (۱)، ۱۸۳-۲۰۴.
- <https://doi.org/10.22059/jitp.2024.372878.523484>
- صدرالدین شیرازی، ملاصدرا (۱۳۸۰). الحکمة المتعالیة فی الأسفار الأربعة العقلیة، ج. ۸، تصحیح محمد خواجه‌جوی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

References

- Adamson, P. ,& Benevich, F. (2018). The thought-experimental method: Avicenna's Flying Man argument. *Journal of the American Philosophical Association*, 4 (2) , 147-164. <https://doi.org/10.1017/apa.2018.12>
- Altounji, D. (2023). *The Flying Man: An interpretive approach* (Master's thesis, Uppsala University, Sweden). DiVA portal. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1234567>
- Avicenna (Ibn Sīnā). (1371). *Al-nafs min Kitāb al-Shifā'* [The soul from *The Healing*] ('A. Badawī, Ed.). Tehran: Hekmat Publications. (in Arabic)
- (1404a). *Al-Ishārāt wa-l-tanbīhāt* [Remarks and admonitions] (S. Dibaji, Ed.). Tehran: Anjoman-e Hekmat va Falsafeh-ye Iran. (in Arabic)
- (1404b). *Al-Ta'liqāt* [Notes] ('A. Badawī, Ed.). Cairo: Dār al-Qalam. (in Arabic)
- (1404c). *Al-Najāt* [The salvation] (I. Madkour, Ed.). Cairo: Dār al-Ma'ārif. (in Arabic)
- (1404d). *Al-Shifā': Al-Ilāhiyyāt* [*The Healing: Metaphysics*] (A. F. al-Ahwānī, Ed.). Cairo: Dār al-Fikr al-'Arabī. (in Arabic)
- (1910). *Manṭiq al-mashriqiyyīn* [Eastern logic]. Cairo: Dār al-Kutub al-Ḥadīthah. . (in Arabic)
- Black, D. L. (2013). Certitude, justification, and the principles of knowledge in Avicenna's epistemology. In P. Adamson (Ed.) , *Interpreting Avicenna: Critical essays* (pp. 66-87). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139047890>
- Bermúdez, J. L. (2018). *The bodily self: Selected essays on embodiment and self-awareness*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108379835>
- Burge, T. (1996). Our entitlement to self-knowledge. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 96 (1) , 91-116. <https://doi.org/10.1093/aristotelian/96.1.91>
- Cassam, Q. (1997). *Self and world*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198238959.001.0001>
- Coliva, A. (2016). *The varieties of self-knowledge*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-32613-3>
- Evans, G. (1982). *The varieties of reference* (J. McDowell, Ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198246862.001.0001>
- Jafari-Valni, A. (2023). A critique of the epistemological reductionism of the »Suspended Man «in light of understanding Avicenna's foundations. *Contemporary Wisdom*, 14 (1) , 119-145. <https://doi.org/10.30465/cw.2023.39935.1871>. (in Persian)

James, W. (1890). *The principles of psychology* (Vol. 1). New York: Henry Holt and Company.

Eshaqi-Nasab, A. ,& Zamaniha, H. (2015). An analysis of the relation between self-awareness and metaphysical foundations in Avicenna's philosophy. *Jāvidān-e Kherad*, 12 (28) , 41-60. (in Persian)

----- (2020). The relation between self-awareness and awareness of the other in Aristotle and Avicenna. *Zehn*, 21 (82) , 109-134. (in Persian)

Khademi, H. ,& Beheshti, A. (2012). Self-awareness in Avicenna's philosophy. *Pazhūhesh-hā-ye Falsafī-ye Kalāmī*, 14 (54) , 5-17. (in Persian)

Kant, I. (1998). *Critique of pure reason* (P. Guyer& A. W. Wood, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1781, 1787)
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511803119>

Kaukua, J. (2015). *Self-awareness in Islamic philosophy: Avicenna and beyond*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107338333>

----- (2020). The Flying and the Masked Man, one more time. *Journal of the American Philosophical Association*, 6 (3) , 285-296.
<https://doi.org/10.1017/apa.2020.28>

Magidor, O. (2012). *Category mistakes*. Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199233806.001.0001>

Mulla Sadra (Ṣadr al-Dīn Shīrāzī). (2001). *Al-Hikmah al-muta'āliyah fī al-asfār al-'aqliyyah al-arba'ah* [The transcendent philosophy of the four intellectual journeys] (Vol. 8; M. Khajavi, Ed.). Tehran: Mo'asseseh-ye Motāle'āt va Taḥqīqāt-e Farhangī. (in Arabic)

Ryle, G. (1949). *The concept of mind*. London: Hutchinson.

Saeedi-Mehr, M. ,& Safr-Norala, H. (2017). Higher-order awareness in Avicenna's philosophy. *Hekmat-e Sini*, 21 (58) , 1-25. (in Persian)

Shidan-Shid, H. ,& Shirvani, A. (2024). A reflection on the typology of the self-awareness of the »Suspended Man «with emphasis on Avicenna's *Mubahathat*. *Jitp*, 57 (1) , 183-204 <https://doi.org/10.22059/jitp.2024.372878.523484>. (in Persian)

Shoemaker, S. (1963). *Self-knowledge and self-identity*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

----- (1968). Self-reference and self-awareness. *Journal of Philosophy*, 65 (19) , 555-567. <https://doi.org/10.2307/2024121>

----- (1994a). Self-knowledge and »inner sense:« Lecture I. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54 (2) , 249-269. <https://doi.org/10.2307/2108488>

----- (1994b). Self-knowledge and »inner sense:« Lecture II. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54 (2) , 271-290. <https://doi.org/10.2307/2108489>

----- (1994c). Self-knowledge and »inner sense:« Lecture III. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54 (2) , 291-314. <https://doi.org/10.2307/2108490>

Suhrawardī, Shihāb al-Dīn Yaḥyā ibn Ḥabash. (2001). *Ḥikmat al-ishrāq* [The philosophy of illumination]. In *Majmū'eh-ye muṣannafāt-e Shaykh al-Ishrāq* [Collected works of Shaykh al-Ishrāq]. Tehran: Pazhūheshgāh-e 'Ulūm-e Ensānī va Moṭāle'āt-e Farhangī. (in Arabic)

Zahavi, D. (2014). *Self and other: Exploring subjectivity, empathy, and shame*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199590681.001.0001>

